

Валерія В. Литвин
**МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ
ТІНЬОВИХ ЗАОЩАДЖЕНЬ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ**

У статті апробовано монетарні методи визначення масштабів тіньового сектору економіки України з метою оцінювання обсягів тіньових заощаджень як потенційного інвестиційного ресурсу. Проаналізовано переваги та недоліки окремих методичних та методологічних підходів до визначення сукупних тіньових доходів та заощаджень. Розраховано інтегральний показник рівня тіньової економіки України та на цій основі оцінено обсяг тіньових поточних заощаджень суб'єктів.

Ключові слова: тіньові заощадження; монетарні методи; рівень тіньової економіки.

Форм. 1. Табл. 5. Літ. 22.

Валерия В. Литвин
**МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ
ТЕНЕВЫХ СБЕРЕЖЕНИЙ В ЭКОНОМИКЕ УКРАИНЫ**

В статье апробированы монетарные методы определения масштабов теневого сектора экономики Украины с целью оценки объемов теневых сбережений как потенциального инвестиционного ресурса. Проанализированы преимущества и недостатки отдельных методических и методологических подходов к определению совокупных теневых доходов и сбережений. Рассчитан интегральный показатель уровня теневой экономики Украины и на этой основе оценен объем теневых текущих сбережений субъектов.

Ключевые слова: теневые сбережения; монетарные методы; уровень теневой экономики.

Valeriya V. Lytvyn¹
**METHODOLOGICAL ASPECTS OF SHADOW SAVINGS
DETERMINATION IN THE ECONOMY OF UKRAINE**

The article presents monetary methods measuring the volume of shadow economy in Ukraine in order to assess the volume of shadow savings as a potential investment resource. Advantages and disadvantages of particular methodical and methodological approaches to the estimation of aggregate shadow incomes and savings are analyzed. An integral indicator of shadow economy in Ukraine is calculated and, on this basis, the current volume of shadow savings is assessed.

Keywords: shadow savings; monetary methods; the share of shadow economy.

Постановка проблеми. Прискорене формування та продуктивне використання національних заощаджень, що визначають фінансову, соціально-економічну безпеку держави, має бути пріоритетом внутрішньої економічної політики українського уряду. У цьому контексті невтішною виглядає тенденція відтоку тіньового капіталу з України, що за оцінками експертів, становить у середньому 9 млрд дол. США на рік, за період 2000–2008 рр. – 82 млрд дол. США [15]. Інтенсивність тіньових фінансових потоків з України свідчить про наявність незадіяних інвестиційних ресурсів для національної економіки, які майже вдвічі перевищують обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну. Переважну частину тіньового капіталу, який «упливає» за кордон, складають тіньові поточні заощадження, які утворюються за рахунок тіньових доходів. Їх оцінка, на нашу думку, є першим і необхідним кроком на шляху обґрунтуван-

¹ Mykhailo Tugan-Baranovskyi Donetsk National University of Economics and Trade, Ukraine.

ня дієвих заходів держави щодо формування і збереження інвестиційного потенціалу країни та його ефективного використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із зазначеної проблематики дозволяє констатувати, що спроби кількісних оцінок масштабів тіньового сектору економіки, пошук шляхів вдосконалення методичних аспектів та методології таких вимірювань не припиняються. У цьому плані заслуговують на увагу роботи таких провідних українських вчених, як: В. Базилевич [2], В. Бородюк [3], А.М. Єрмошенко [10], М.М. Єрмошенко [10], О. Іванов [15], Я. Жаліло [15] В. Лавренчук [9], І. Мазур [2], Т. Приходько [3], Л.В. Сорокіна [10], Т. Тищук [15], А. Турчинов [3], Ю. Харазішвілі [16], О.В. Чижов [10] та ін. Цікаві результати досліджень інвестиційного потенціалу національних заощаджень містяться у працях О. Ватаманюка [4], Н. Дучинської [7], Б. Кваснюка [13], С. Панчишина [6], М. Савлука [6] та інших відомих науковців України.

Серед зарубіжних публікацій виділяються роботи А. Бушемі [17], У. Лопеса [21], Л. Сервена [21], А. Теради-Хагівари [20], М. Фелдштейна [18], Ч. Харіоки [20], М. Хігінса [19], Ф. Шнайдера [22], А. Ялве [17].

Невирішеною частиною проблеми можна вважати неподолані методичні та методологічні труднощі оцінки масштабів тіньового сектору економіки України в цілому та тіньових заощаджень зокрема. Це призводить до істотних прорахунків у визначенні макроекономічних тенденцій та необґрунтованості інструментарію державного регулювання економіки.

Метою дослідження є оцінка обсягів тіньових заощаджень як потенційного інвестиційного ресурсу розвитку економіки України на основі монетарних методів.

Основні результати дослідження. Масштаби тіньового сектору економіки України та тіньових доходів сьогодні такі, що їх недооцінка обумовлює значні перекоси в інформаційній базі прийняття управлінських рішень, і, перш за все, на рівні країни. Згідно з оцінками податківців, опублікованими під час презентації Концепції реформування податкової системи, обсяг тіньового сектору економіки України становить як мінімум 350 млрд грн на рік [14]. Очевидно, ці аналітичні дані (менше чверті закладеного в бюджеті прогнозного значення номінального ВВП на 2014 р.) є сильно заниженими. За підрахунками експертів Світового банку, частка неформальної економіки в Україні становить близько 50% ВВП. Цей показник збігається із розрахунками австрійського економіста Ф. Шнайдера, за результатами досліджень якого, рівень тіньової економіки в Україні становить 52,8% від офіційного ВВП [22]. За даними Міністерства економічного розвитку та торгівлі України, обсяг тіньової економіки в країні за останні 5 років коливається у діапазоні від 28% до 40% ВВП. В цьому ж періоді Державна служба статистики України зафіксувала обсяг економіки, яка безпосередньо не спостерігається, та визначила його на рівні 15–18% ВВП. Приведені факти демонструють істотні розбіжності в оцінках та переконують у доцільності дослідження методологічних підходів до визначення тіньових доходів і заощаджень з урахуванням як зарубіжного, так і вітчизняного досвіду.

Згідно з Методикою розрахунку інтегрального рівня тіньової економіки, затвердженої Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, оцінка

масштабів тіньового сектору здійснюється за допомогою наступних методів: «витрати населення – роздрібний товарообіг», фінансового, монетарного, електричного методів, методу збитковості підприємств [1]. Шляхом усереднення значень отриманих результатів визначається стан і тенденції розвитку тіньової економіки України. Кожний з методів, що застосовується, має свої переваги та недоліки. На наш погляд, для вимірювання рівня тіньової економіки найбільше підходять монетарні методи. Хоча їх відносять до непрямих, вони надають реальні співвідношення грошових потоків в країні та більш об'єктивно відбивають результати функціонування тіньового сектору. Цікаво, що у західних експертів найбільш популярними є саме макроекономічні методи, і, перш за все, монетарні [2].

В українській статистичній практиці використовується 2 основні монетарні методи: модель Гутманна та модифікований метод.

Класична модель Гутманна базується на наступних передумовах: 1) швидкість обігу грошей однакова в офіційному та неофіційному секторах; 2) тіньові операції здійснюються переважно за допомогою готівки. Останнє підтверджується у низці країн світу, де в теперішній час спостерігається збільшення питомої ваги агрегату М0 (готівка в обігу) в сукупній грошовій масі, не зважаючи на прискорений розвиток систем безготівкових розрахунків. На основі аналізу коефіцієнтів депонування (співвідношення готівка/депозити) у порівнянні із деякою еталонною величиною, визначається рівень тіньової економіки. Еталонна величина коефіцієнту депонування характеризує мінімальний рівень тіньової економіки (або умов, за яких вона відсутня). Математично модель Гутманна можна представити наступним чином:

$$E_{sh} = \left(\frac{C_t}{D_t} - \frac{C_0}{D_0} \right) \times D_t \times V_t, \quad (1)$$

де E_{sh} – показник тіньової економіки в абсолютному вимірі; C_t/D_t – співвідношення готівка/депозити у поточному році; C_0/D_0 – еталонне співвідношення готівка/депозити (за моделлю Гутманна, нормальний рівень співвідношення, що спостерігався в 1938–1941 рр. в американській економіці); V_t – швидкість обертання грошей в поточному році (відношення ВВП поточного року до монетарного агрегату М1).

В офіційній українській статистиці застосовують трансформований метод Гутманна: аналізуються не коефіцієнти готівка/депозити, а депозити/грошова маса М2, за еталонне приймається співвідношення депозити/агрегат М2, що спостерігалось в Україні в 1991 р. [1]. На нашу думку, більш прийнятною є саме класична модель Гутманна, а отримані результати залежать, по-перше, від видів депозитів, що виступають базою для розрахунків, по-друге, від способу визначення швидкості обігу грошей. Отже, можливі 2 варіанти розрахунку рівня тіньової економіки за методом Гутманна. У рамках першого варіанту доцільно врахувати тільки обсяг переказних депозитів в національній валюті, а для визначення швидкості обертання грошей використати грошовий агрегат М1. Логіка побудови другого варіанту припускає застосування величини сукупних депозитів (в національній та іноземній валютах), та, відповідно, визначення швидкості обігу грошей на основі агрегату М2. При цьому припустимо,

що еталонне співвідношення готівка/депозити мало місце в Україні в 1990 р. (при відносно невеликих масштабах тіншового сектору) та дорівнювало 0,103.

Результати розрахунків рівня тіншової економіки (у % до офіційного ВВП) за двома методами наведено у табл. 1, 2. Недоліки методу Гутманна пов'язані із неоднозначністю припущень, покладених в основу його моделі. По-перше, сумнівною є теза про рівність швидкості обігу грошей в тіншовому та офіційному секторах. Результати досліджень, проведених у зарубіжних країнах, підтверджують, що більшість тіншових операцій здійснюється за допомогою готівки. На наш погляд, швидкість обігу грошей у тіншовому секторі української економіки значно більше, ніж в офіційному, що обумовлюється бажанням учасників неформальних відносин отримувати надприбутки у короткі терміни. По-друге, не завжди зміни співвідношення «готівка/депозити» є результатом зростання масштабів тіншового сектору. В кризових умовах, коли істотно падає довіра суб'єктів національної економіки до уряду, зазначене співвідношення, як правило, змінюється у бік збільшення питомої ваги готівки. Такі випадки можуть не обумовлюватися зростанням тіншової економіки, хоча останнє і характерне для кризових періодів.

Окремі недоліки методу Гутманна було усунуто Фейгом, який припустив, що: 1) швидкість обертання грошей в тіншовому секторі на 10% перевищує її значення у легальному; 2) за відсутності тіншової економіки обсяг готівки в обігу перевищує величину депозитів у 2 рази. Практика господарювання зарубіжних країн доводить правомірність першого припущення та викликає істотні сумніви щодо другого. Навіть у розвинутих країнах світу з низьким рівнем тіншового сектору співвідношення «готівка/депозити» іноді перевищує «межу Фейга». Розрахунки розмірів тіншової економіки в Україні методом Фейга здійснено на основі застосування монетарного агрегату М1 (для визначення швидкості обігу грошей) та з урахуванням обсягів переказних депозитів в національній валюті (для визначення співвідношення «готівка/депозити»). Отримані результати демонструють максимальні значення тіншового сектору в економіці в період загострення фінансової кризи (58,0% офіційного ВВП в 2008 р. та 55,9% ВВП в 2009 р.) та середній його рівень, що спостерігається протягом останніх 3 років, 47,8% (табл. 3).

Недоліки методу Фейга пов'язані саме з припущенням, що граничний рівень перевищення готівки над сумою депозитів в умовах відсутності тіншової економіки дорівнює 2. Це положення не може бути справедливим для усіх соціально-економічних умов та не підтверджується практикою господарювання навіть розвинених країн, де спостерігається відносно низький рівень тіншової економіки.

Розгляд монетарних методів оцінки тіншової економіки був би неповним без аналізу методу Фішера, що базується на співставленні темпів зростання грошової маси з темпами зростання ВВП. Припускається, що в нормальних умовах розвитку економіки із низькими темпами інфляції, динаміка приросту грошової маси повинна збігатися з динамікою обсягів виробництва. Якщо має місце відхилення, це означає, що додаткова грошова маса в обігу обслуговує тіншові операції. Метод Фішера апробовано для української економіки за період 1999–2013 рр. (табл. 4). Розрахунки свідчать, що цей метод приховує

Таблиця 1. Розрахунки рівня тіньової економіки України за період 2000–2013 рр. методом Гутманна (за агрегатом M1)*

Роки	С голівка в обігу (агрегат M0), млн грн	D' переказні депозити в нац. валюті (M1-M0), млн грн	Співвід- ношення C/D' (в долях)	ВВП, млн грн	V = ВВП / M1 (швидкість обігу грошей, в разях)	M1, млн грн	Тіньова економіка	
							млн грн	% ВВП
2000	12799	11566	1,107	170070	7,0	24365	81285,8	47,8
2005	60231	38341	1,571	441452	4,5	98573	253280,6	57,4
2008	154759	70369	2,199	948056	4,2	225128	619472,4	65,3
2009	157029	76719	2,047	913345	3,9	233784	581653,0	63,7
2010	182990	106904	1,712	1082569	3,7	289894	636431,6	58,8
2011	192665	118382	1,627	1302079	4,2	311047	757739,5	58,2
2012	203245	119980	1,694	1408889	4,4	323225	839908,0	59,6
2013	237777	146044	1,628	1454931	3,8	383821	846324,9	58,2

* розраховано за даними [8: 11].

Таблиця 2. Розрахунки рівня тіньової економіки України за період 2000–2013 рр. методом Гутманна (за агрегатом M2)*

Роки	С голівка в обігу (агрегат M0), млн грн	D' переказні депозити в нац. та іноземній валюті (M2-M1), млн грн	Співвід- ношення C/D'' (в долях)	ВВП, млн грн	V'' = ВВП / M2 (швидкість обігу грошей, в разях)	M2, млн грн	Тіньова економіка	
							млн грн	% ВВП
2000	12799	18811	0,839	170070	5,4	31610	74762,4	43,9
2005	60231	132914	0,453	441452	2,3	193145	106995,8	24,2
2008	154759	357768	0,432	948056	1,8	512527	211870,2	22,3
2009	157029	327742	0,479	913345	1,9	484772	234139,0	25,6
2010	182990	413851	0,442	1082569	1,8	596841	252531,9	23,3
2011	192665	489136	0,394	1302079	1,9	681801	270443,3	20,8
2012	203245	567881	0,358	1408889	1,8	771126	260657,4	18,5
2013	237777	668459	0,356	1454931	1,6	906236	270592,2	18,6

* розраховано за даними [8: 11].

Таблиця 3. Розрахунки рівня тіньової економіки України за період 2000–2013 рр. методом Фейга *

Роки	С готівка в обігу (агрегат М0), млн грн	D' переразані депозити в нац. валюти (M1-M0), млн грн	Співвід- ношення C/D' (в долях)	ВВП, млн грн	Приріст C/D' (в долях) (C/D' - 1/2)	Швидкість обігу грошей в тіньовому секторі, в разях (V x 1,1)	Тіньова економіка	
							млн грн	% ВВП
2000	12799	11566	1,107	170070	0,607	7,7	54058,3	31,8
2005	60231	38341	1,571	441452	1,071	5,0	205316,1	46,5
2008	154759	70369	2,199	948056	1,699	4,6	549961,9	58,0
2009	157029	76719	2,047	913345	1,547	4,3	510342,5	55,9
2010	182990	106904	1,712	1082569	1,212	4,1	531227,4	49,1
2011	192665	118382	1,627	1302079	1,127	4,6	613715,9	47,1
2012	203245	119980	1,694	1408889	1,194	4,8	687629,4	48,8
2013	237777	146044	1,628	1454931	1,128	4,2	691898,1	47,6

* розраховано за даними [8; 11].

Таблиця 4. Апробація методу Фішера для визначення тенденцій тіньової економіки України за період 1999–2013 рр. *

Роки	M2, млн грн	Темпи зростання агрегату M2	ВВП, млн грн	Темпи зростання ВВП	Відхилення у темпах зростання M2 та ВВП
1999	21714	1,407	130442	1,271	0,136
2000	31390	1,446	170070	1,304	0,142
2001	45186	1,439	204190	1,201	0,238
2002	64321	1,423	225810	1,106	0,317
2003	94855	1,475	267344	1,184	0,291
2004	125483	1,323	344822	1,289	0,034
2005	193145	1,539	441452	1,280	0,259
2006	259413	1,343	544153	1,233	0,110
2007	391273	1,508	712945	1,310	0,198
2008	512527	1,309	948056	1,329	-0,020
2009	484772	0,946	913345	0,963	-0,017
2010	596841	1,231	1082569	1,185	0,046
2011	681801	1,142	1302079	1,203	-0,061
2012	771126	1,131	1411238	1,082	0,049
2013	906236	1,175	1454931	1,033	0,142

* розраховано за даними [8; 11].

реальні тенденції української економіки та занижує масштаби тіньового сектору, іноді істотно викривлюючи результат. Згідно з розрахованими показниками, найбільше відхилення динаміки ВВП від динаміки грошової маси спостерігалось у 2002, 2003 та 2005 рр., що відповідає найбільшим обсягам тіньової економіки в аналізованому періоді. Від'ємні значення отриманих коефіцієнтів (2008 р., 2009 р., 2011 р.) спонукають до висновків про відсутність тіньового сектору у відповідні періоди, але це не відбиває реальні тенденції. Таке можливе за умов, коли швидкість обігу грошей в неофіційному секторі значно перевищує цей показник в офіційній економіці. У цьому випадку відносно невеликий обсяг грошової маси спроможний обслужити досить велику кількість тіньових операцій. Крім того, метод Фішера непридатний для визначення абсолютних показників розміру тіньової економіки, що обмежує область його практичного застосування.

Вважаємо, що показники, отримані на основі класичного методу Гутманна за агрегатом М1, найбільш реально відбивають результати функціонування тіньової економіки України, хоча дещо їх завишують. Цей самий метод за агрегатом М2 демонструє істотно занижений рівень тіньового ВВП, хоча розраховані параметри відповідають рівню прихованої економіки, визначеної Міністерством економічного розвитку і торгівлі України на рівні 15–18%. У цьому зв'язку пропонуємо усунути недоліки обох варіантів розрахунків усередненням значень отриманих результатів та визначити інтегральний показник рівня тіньової економіки як суму зважених величин, отриманих методами Гутманна та Фейга. Оскільки обидві моделі пов'язані з використанням готівки в обігу товарів та послуг, врахуємо, що межі поширення результатів наближуються до 0,65 обсягу ВВП [9]. При оцінці тіньових заощаджень приймемо до уваги припущення, що середня схильність до заощаджень з тіньових доходів однакова для всіх груп суб'єктів та дорівнює 1/3. Проведене дослідження дозволило оцінити обсяг сукупних національних заощаджень з урахуванням їх тіньової складової (табл. 5). Результати розрахунків свідчать, що процес тінізації економіки України істотно підсилюється під час економічної кризи 2008 р. та зберігав інертність у відновлювальному посткризовому періоді аж до 2011 року. Для цього часу характерними були тенденції страхування ризиків суб'єктами через вилучення капіталів із легального обігу, що створило умови для поглиблення кризових явищ. Діяльність багатьох суб'єктів господарювання стала майже неможливою у межах правового поля, отже, вони почали працювати поза межами легального сектору. На думку експертів, особливістю тіньової економіки в Україні було й залишається те, що вона, на відміну від країн Європи, формується здебільшого за рахунок легальних видів діяльності, доходи від яких виводяться з-під оподаткування [12]. За наявності ознак відновлення та покращення очікувань у 2010 р. суб'єкти господарювання поступово стали повертати капітал до легального сектору економіки, хоча відповідно до рівня тіньової економіки (55,9% ВВП) процес відбувався дуже повільно. Цікавою представляється тенденція до збільшення частки тіньових заощаджень у загальному обсязі останніх: з 40% у 2000-му році до 50% у 2011 р. і 56,5% у 2011 р. Найгірша ситуація в цьому плані склалася в 2013 р., коли зазначене співвідношення наблизилося до 70%. Основними системними чинниками

значного рівня тінзації національної економіки залишаються: несприятливі умови ведення бізнесу, високий рівень корумпованості, низька ефективність держави щодо забезпечення інституційних засад розвитку конкурентоспроможної економіки, високий рівень її монополізації, недостатній захист прав власності, включаючи права на фінансові активи [5].

Таблиця 5. Динаміка тіншового ВВП та тіншових заощаджень в Україні за період 2000–2013 рр.*

	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Тіншовий ВВП (інтегральний показник):								
- % до офіційного ВВП	50,4	54,4	62,5	62,6	55,9	62,5	53,3	52,3
- млн грн	85715	240150	592535	571754	605156	813799	750938	760929
Тіншові заощадження, млн грн	28572	80050	197512	190585	201719	271266	250313	253643
Сукупні заощадження (з урахуванням тіншових), млн грн	70468	193412	394985	342331	399368	479672	450603	367368
Частка тіншових заощаджень в їх загальному обсязі, %	40,5	41,4	50,0	55,7	50,5	56,5	55,5	69,0

* розраховано за даними [8; 11].

Висновки. Великі похибки при визначенні макроекономічних показників призводять до істотних прорахунків у виборі ефективних заходів економічної політики держави. На даний момент ще зарано говорити про подолання методичних та методологічних труднощів оцінки масштабів тіншового сектору економіки України в цілому та тіншових заощаджень зокрема.

На нашу думку, найбільш адекватно відображує реалії тіншових операцій та їх результати розрахований нами інтегральний показник рівня тіншової економіки України, який становив: 62,6% ВВП в 2009 р., 53,3% в 2012 р. та 52,3% – в 2013 р. Наближення до реальних обсягів тіншових доходів в Україні дозволило оцінити розмір тіншових поточних заощаджень, що являють собою незадіяний інвестиційний ресурс для національної економіки – 69% сукупних заощаджень в 2013 році.

Вироблення дієвих механізмів перетворення тіншових заощаджень суб'єктів на реальний інвестиційний ресурс сприятиме зміцненню фінансової безпеки України та її економічної незалежності.

1. Про затвердження Методики розрахунку інтегрального рівня тіншової економіки: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 18.02.2011 №123 // zakon.rada.gov.ua.

2. *Базилевич В., Мазур І.* Методичні аспекти оцінки масштабів тіншової економіки // Економіка України. – 2004. – №8. – С. 36–42.

3. *Бородюк В., Турчинов А., Приходько Т.* Методы расчета объемов теневой экономики // Экономика Украины. – 1997. – №5. – С. 47–53.

4. *Ватаманюк О.* Заощадження в економіці України: макроекономічний аналіз: Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – 536 с.

5. *Власюк О.С.* Тіншова економіка та її вплив на безпеку сектору державних фінансів України // Фінанси України. – 2013. – №6. – С. 18–25.

6. Доходи та заощадження в перехідній економіці України / За ред. С. Панчишина, М. Савлука. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 406 с.

7. Дучинська Н.І. Нагромадження капіталу в умовах трансформації економіки України: Монографія. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 400 с.
8. Компоненти грошових агрегатів // Бюлетень Національного банку України. – 2014. – №2. – С. 108.
9. Лавренчук В. Інтеграційна оцінка рівня тіньової економіки в Україні // www.econom.univ.kiev.ua.
10. Механізм впливу банків і страхових організацій на зниження тіньових грошових потоків / М.М. Єрмошенко, О.В. Чижов, Л.В. Сорокіна, А.М. Єрмошенко; За наук. ред. д.е.н., проф. М.М. Єрмошенко. – К.: Національна академія управління, 2014. – 304 с.
11. Найважна грошова маса в обігу України та її розміщення // Бюлетень Національного банку України. – 2008. – №12. – С. 65–66.
12. Олейнікова Л.Г. Податкові механізми детінізації економічної діяльності // Фінанси України. – 2012. – №10. – С. 44–55.
13. Роль держави у довгостроковому економічному зростанні: Монографія / За ред. Б.Є. Кваснюка. – К.: Інститут економічного прогнозування, 2003. – 424 с.
14. Сколотяний Ю. Прихований ресурс: як оцінити обсяги тіньового сектора? // gazeta.dt.ua.
15. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: Аналіт. доповідь / Т.А. Тищук, Ю.М. Харазішвілі, О.В. Іванов; За заг. ред. Я. А. Жаліла. – К.: НІСД, 2011. – 96 с.
16. Харазішвілі Ю.М. Вимірювання тіньового ВВП за допомогою функцій сукупного попиту та сукупної пропозиції // Економіка України. – 2007. – №1. – С. 57–63.
17. Buscemi, A., Yallwe, A. (2012). Fiscal Deficit, National Saving and Sustainability of Economic Growth in Emerging Economies: A Dynamic GMM Panel Data Approach. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2(2): 126–140.
18. Feldstein, M. (1995). The Effects of Tax-Based Saving Incentives on Government Revenue and National Saving. *The Quarterly Journal of Economics*, 110(2): 475–494.
19. Higgins, M. (1998). Demography, National Savings, and International Capital Flows. *International Economic Review*, 39(2): 343–369.
20. Horioka, Ch. Yu., Terada-Hagiwara, A. (2011). The Determinants and Long-term Projections of Saving Rates in Developing Asia (Working Paper № 17581). Osaka: Institute of Social and Economic Research, Osaka University, and National Bureau of Economic Research, 2011 // www.nber.org.
21. Lopez, H., Schmidt-Hebbel, K., Serven, L. (2000). How Effective is Fiscal Policy in Raising National Saving? *The Review of Economics and Statistics*, 82(2): 226–238.
22. Schneider, F. (2010). Shadow Economies all over the World: New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007 // www.econ.jku.at.

Стаття надійшла до редакції 25.06.2014.